

21 – GEEL I

Daahir Afqarshe Waxaynu u soconnaa sow maaha geelii? Geela haddaynu wadno wadno dhammaani maayo waayo, weligiiba wuxuu la socday dhaqanka Soomaaliyeed, markaas buu dabadeedna waxa ay ku nooshahay yuu isagu u ahaa hormood, marka wax laga sheego isaga innagoo iska dhaafna mooye hora la waayi maayo geelu, waa yahay. Maalintii dhoweydna wuxuu inoo joogay dhulka uu ku kala dhaqan yahay iyo meel martida loogu macaamilodo yaynu ka sheekaynay, waxa jiray nin fiican oo dhowaan dhintay, yaa waxaa la yiri, weli nin uu garto inuu murti leeyahay iskama dhaafin isaga oo aan waxba weydiinin, ninkaa waxaa la oran jiray Xaaji Nuur Ciise, Dowladdana wuu u shaqayn jiray, nin magac dheer lehna wuu ahaa oo xikmad badan oo dadka wax weydiya aqoonta leh aan dhaafin. Wuxuu yiri: “Wixii aan rag wax weydiinayey kuwa aad ii saameeyay ee i danqay waxaa ka mid ahaa nin baan iri” buu yiri: “Maxaan dhaqdaa?”, nin Soomaaliyeed buu ahaa, markaasuu i yiri, “Waxaad dhaqataa, geel. Sidee loo dhaqdaa wixii tacabkiisaaba dhib ahee, sida loo helaa si iska fudud maaha”, “Waan ogahay” buu yiri “Waxaan kale oo Soomaalidu dhaqato waa iska dhaqaale dhow, geeluse, waa qiimo badan yahay, hora haddii la eegana xoolaha kale waa qiimo badan yahay, maxaa yeelay markii uu isticmaarku ina haystay dhaqdhaqaqaynu ka dhaqannahay ee diinteeni iyo dadkeena gacanta loogu qaban waayey geela ayaa u sabab ahaa ee waa gacan geli lahayn. Markaa wuxuu yiri ninkaa ninkaa la talinayey: “Wax aad iska fuusho dhanna gaadiid ka ah dhanna saabkii kuu sida oo aad iska maalayso, haddaad geelaaga oo dhanna aad ka raranayso, dhanna ka maalayso oo dhanna ka qalanayso meeshii aad doontaba Afrika kala galasho, waad ku nabad geleysaa meeshii aad doontaba markaa wax gaadiid iyo xoolaba wada ah Geela uun baa ah oo ka jira, wax kale meeshay ku dhaqan yihiin meel aan ka ahayn kuma dhaqmi karaan, marka sidaa awgeed ayaan kuu leeyahay geel dhaqo”. Mid kale lama arag aa la yiri. Wuxa dadka ku kala yimaada dhiigga ragga ayaa ugu weyn, iyada oo dabadeed dhiig la isku hor fadhiyo haddii boqol halaad halkaa la soo tubo, oo qoladii doodaysay la yiraahdo, ma ninkaad rabtaan mise boqolkaan halaad, weligeed lama arag baa la yiri, qolo tiri ninkaan qaadanaynaa oo dilaynaa, waa mamnuuc inay yiraahdaan, haddii nin caraysan uu jirana, ragga kale ee caqliga leh ayaan yeelaynin. Geela hadduu maqan yahay waa suuroobi kartaa inay ninkii doonayaan, laakiin labadii oo wada xaadir ah oo muuqanaya inay markaa doortaan ninkii weligeed wax Soomaaliya soo maray ma aha baa la yiri. Markaas maxaa lagu qiyaasay geelii? Geela waxaa la yiri wuxuu ka dhigan yahay bal hora dadka aan qiyaasno. Qofkii waxa uu ku nool yahay, hora wuxuu sitaa ‘hu’, wuxuu sitaa laba waran, wuxuu sitaa gaashaan, wuxuu leeyahay faras uu fuulo, markaasaa la qiyaasay xoolihii iyo waxa uu ninkii libaaskiisa u sidato baaba la isku qiyaasay, markaasaa la yiri, dharka qofku sitaa, ariguu ka dhigan yahay uu ku asturan yahay, reer aan ari lahayna ma asturna markaa dabadeed, dharkii aad huwanayd ee isku asturaysay yuu arigu ka dhiganyahay waa kow. Geelna wuxuu ka dhigan yahay gaashaankii aad dhabarka iskaga dhigaysay. Dee ninkii xirnaa ee ninka dilay haddii la yiraahdo ma

isagaad kaxaysanaysaa mise boqolka halaad geelana gaashaankii noqday kolkaa geelii baa la qaatay, gaashaankii aad waranka iskaga dhigaysay markaa weeyaan yuu ka dhigan yahay, kow. Warmihii waxa laga soo qaaday waa faraska ninka kaa cararay haddaad waranka ku riddo dabadeed wuu kuu dilayaa, faraskana wuu ku gaarsiinayaan markaa waa isla mid faraska iyo warmuhuna waa isu dhigan yihiin baa la yiri, waa yahay. Lo'dii baa la soo qaatay waxay ka dhigatahay la yiri bilaabaha, haddii ninka hubka kale u dhanyahay oo uu bilaabe la'yahay muraad uma leh, reerka xoolo iska leh wixii kale u dhan yihiinba haddii lo'du ka maqan tahay muraad uma leh, lo'du dabadeed waa bilaabahaan aan marna dabadeed ceeb kuu keeneyn haddii hubkaagu kuugu dhisan yahay, haddii uu kaa maqan yahayna aadan waxba u noqonayn, lo'duna waa saas oo kale oo saas baan waxba loogu noqonayn wax alaale iyo wixii la soo qaado geelu waa 'foolaag'. Dabadeed ninkii ninka la talinayeyna saas oo kaluu yiri. Ninkii dabadeed dadka wax weydiin jiray wuxuu yiri: "Waxa kale oo i taabatay nin baaniyaal ah oo isna aan wax weydiiyayoo iri: 'war bal dhaqashada iiga warran', "Haddaad kol waayeesho" buu yiri, "Wax gacantaaduna gaarayso oo ishaaduna aragto wax aan ahayn ha ku macaamiloon" buu i yiri, markaa labadii waxay noqdeen waa lacag, dee wax ishaaduna arkayso miftaaxiina aad iska furayso oo khasnadii ku ag tiilay, markaad dabadeed xoolo aad meel kale u doonato kolkaa dani kuuguma jirto oo waa kol aad da'owday, ninkuna awlaad iyo waxba ma lahayn, markaa dabadeed sidii baa dhacday oo ninkiina uu ku macaamilooday kolkaas buu daar iyo lacag iyo qasnad ayuu samaystay. Wixii aad gaaraysay oo ishaaduna gaaraysay wakaa waxay noqotay oo inaad daar sameysato, taasuna dabadeed geelii bey daba socta laakiin marka loo eego waxyaalihii hore ay qaban jirtay waa loo talin karaa ninka ma aragtay daaraha leh laakiin sanadkaynu isticmaarka la dagaalamaynay, isticmaarka geela ayaa inaga soo saaray oo dadkii kale aan geelleyda ahayn marka la yiraahdo ee Afrika joogay, markiiba gacanta ayaa lagu wada dhigay.

Geelii horta xoogaana abaal weyn buu inaga gelayaa, xag kale oo abaal weyn inaga leeyahay taranteyna geelu wuxuu ku leeyahay abaal weyn, waa kow. Ninkii geel leh naag ma diiddo, oday kasta hadduu yahay, mar hadduu geel soo tubo oo geelaa la arko oo dadkiiba waaba maan la' yahay, geelii ayaa caqligaba ka qaadaya, dabadeedna naag aan la heli karin geela ayaa keena oo waxaa la yiri "Gaarr xirato iyo naag la gaataba adaa geydhooy, adaa gooyo lagaa geeyaa", mar haddii geela la soo tubo naagi hadalkeed ma noola, diyaar Ilaah un bey iska tahay, reerkooda oo dhan juuqjuuq ma jiro, geelaa markaa dabadeed dadkiyoo dhan isku wada duway. Geela horta macaamiladiisa wax laga sheekyn karo maaha, oo wey iska faro badan tahay, sida dabadeed Soomaaliya ugu dhaqantaana wax laga sheekyn karo maaha, bal haddaaba raggi geela ku xeel dheeraa waa kuwan oo waa i hareera fadhiyaane aniguna aan nasto bal iyaguna aan ku yara wareejiyo, bal saaxiibkay Salaad aan ku yara dhiibo.

Salaad

Mahadsanid Aw-Daahirow: Horta hadalka madmadowaa kaa gala haddii uu nin kaa aftahama badani ka hadlo, sheekadan geela ah waxbadanna waan ka doodnaayoo, hadalladiisi badnaa oo

macmacaanaa horay ayey u soo dhamaadeen hasayeeshee ee bal waxyaalihii Daahir ka har haray baan xoogaa ka taataabanayaa. Horta sida Abwaankii Daahir ahaa u sheegay horta geelu wixii Soomaali dhaqato yuu u qayma weynyahay oo aad ugu qiimo weynyahay oo waxaan ka soo qaadaneynaa hadduu ninku leeyahay xoolaha ama lo' ha ahaadeen ama ari ha ahaadeen waxkastaba oo xoolaha baadiya lagu dhaqdo, xoolo beled iska dhaafe, magac ma leh haddaba inkasta oo ay xooluhu dhan yihiin, tobant halaad hadduu leeyahay ninku meel walba ayaa laga sheegaa oo inuu xoolaha ugu qiimo badan yahay Soomaalida xaggeeda ugu sii qiimo badan yahay, saas baad horta ku garan karaysaa. Marka waxaa kale oo lagu garan karayaa marka abaarta dhacdo arigu waa lumaa, lo'du waa luntaa, asagu abaarta mana lumo waxna ma gaaraan kulaylkaan in cudur kaa dilo ma aha ee laakiin geelu abaarta inta ku dhimata waa ugu yar yahay. Geela saas buu Soomaalida agteeda ugu qaymo badan yahay waana wax muuqda inuu adduunka oo dhan ugu qaymo badan yahay. Haddana Soomaalidu waa qadarisaa, waxay u qaddarisaa marka ama diyadda lagu bixinayo ama marka gabdhaha laga bixinayo oo Soomaalidu sidaas bey geela ugu xeel dheer yahay, marka geela aad iyo aad buu Soomaalida ugu qiimo badan yahay dhexdeeda. Adduuka waagii hore dadku inta baabuurrada imaanin oo beleddada la soo gelin, geela haddii la diriro waxaa la oran jiray war geela, reerka hadduu xolo kasta leeyahay, hadduu wax walba leeyahay war geela yaa la oran jiray ama faraska. Faraska asagu waa laga soo tagay. Geela ayaa la oran jiray. Geela haddii dhicista xolo kasta laga helo oo aan geela laga helin: "Xoolaa lagala tegay" lama oran jirin, haddana bal anigu intaasaan uga harayaa.

Daahir Afqarshe	Mahadsanid Salaadow. Waad ku mahadsantahay, geela wax laga sheegaa waa tiro badan yihiin, weligeedna lama gaari karo, Jaallahay Salaad halka uu sheegay geelu inuu abaarta ka sareeyo, raggi hore ayaaba yiri "Geela abaar ka sareeye". Hees beyna ku keeneen, waxay yiraahdeen: "Deer la waayey diraac dhaxaataba soo durduri dugun oo dadka ha laynin". Waa wax la yaqaanoo waa wax qaaya dhaafay oo geela wax laga sheegi karaa waa wax xad dhaafay. Bal imminkana, nin la yiri Dhegaweyne oo isagu uba go'doomay ilaa yaraantiisa iyo haatanna cimri jooga oo geela ku takhasusay yaan ku wareejinayaa, bal Dhegaweynow waa ku kaas.
Dhegaweyne	Mahadsanid Daahirow. Geela adna abwaan baad u tahayoo sida aad noogu sheegtay weeye. Duq Salaadna sidaa u sheegay weeye. Waana la wada ogyahay, ninkii Soomaaliga meel uu joogaba qiimaha uu Soomaali ku fadhiya waa ogyahay. Aniguse hadda, bal in yar waxaaba ka gaaraya maanta. Geela waxna waa dhaddig waxna waa labood. Bal awrka oo keliya qiimaha uu leeyahay baan maanta ka gaarayaan anigu, wax idinka taatabanayaa. Kii la maalayaa baanan u gudbin. Horta nin abuuran ah oo Soomaali ah baa la yiri: "Awrka qiimee". "Haddaan sheega" buu yiri "Awrka qiimihiisa waa laysku dilayaa, wax mag loo qaataba la arki maayo oo ninkii awr kaga lumo, wuxuu mag ugu qaato la arki maayo" buu yiri, "Waa laysku dilayaa" buu yiri, waa laysku dilayaa qiimaha awrku leeyahay waxa weeye, reerku waa guuraa, arigii

ijo xoolihii iyo wixii kale oo macal geelii dheddig ku jiro waa la wadaa, wixii oo idil dadkii adigoo wada yaad weyddiinaysaa inta ruux ka hooryimado waxaad oranaysaa: "Reerku xagaa degay?" "Meel heblaa degay" baa lagu oranayaa. Marka waxay ku tusaysaa reerkii oo dhami in awrkaa awrta inuu ku xiran yahay. Biyihii iyo caaniihii iyo caruurtii iyo aqalkii la gelayay iyo wixii buu sidaa. Xoolihii iyo wixii kaleeto adoo wataad oranseysaa "Reerkii xagee degay?" Marka waxaa ku tusinaysaa reerkii awrka ayuu ku dhan yahay. Waxaan anigu ka yaabay, marka aad socon weydo oo duhurka tahay, inta la fariisiyo in laga cabbo oo caaniihii laga dhammo oo dadku marka mustareexo, xoolihii lagu haro isagiina la wado oo la yiraaho: "kaxeeyaa" oo habeenkii meesha lagu furi doono, markaa hoggaanka loo dhiftaa. Awr shayga la yiraahdana macnahaas ayuu geela kale uga qayma badan yahay. Lamana ogo oo, ninku wuxuu jecelyahay hashiisii inay nirig dhashaa. Marka ninka abwaanka ahii waa kan yiri marka uu yiri "Ar hashii baa awr iga dhashay" mid u calaacalay oo kan uu yiri: "War hashayda markay awr dhashay bay goblantay". Marka Ina Cabdulle Xasan baa sheegoo wuxuu yiri: "Hal waa ragga hooyadii aadmiga nin haystabaa, ari waa nin maradii mesagga uga buuxdaa, awrna waa halbowlahaa nafkii ka handhaqlayda". Isagu waa naftii buu yiri. Qiimaha geelu leeyahay, haddaan anigu facaadiiyay awrkaa ugu badnaa, waxaana la yiri, reerkuu ku maahmaahday ninkii: "Reerka hadduu ninku ka dhinto, guriga kaga dhinto waa ka guuraa, laakin awrka hayinka gurgurshaaga kaga dhinto kama guuro" aa la yiri. Waa gondolan yahay marka reerka. Ninkii madaxda ahaaye ugu sitay ee reerkaba xukumayay hadduu ku dhinto guriga waa raraayo, maatada iyo aqaalkii iyo maqashii iyo wixii markii cir da'o awrkii baa qaada. Laakin awrka hadduu dhinto wixiiba illayn ninkii tunka ku qaadi kari maaye, reerkii gurigii baa laga tegayaa. "Ninka waa ka guuraayee awrkuse kama guuro" baa la yiri. Awrkaa keliya markii qiimiiisa marka loo galo yaa Soomaalida waxay ku cilmi qaadato ama xoolahayna ugu sareeyo, waxay ku cilmi qaadataa, abaar bay noqotaayoo cawskii baa durka, meesha ceelka u dhawayd ariga maxad ee jilicsan iyo maatada dadka ah iyo wixii ka gaarayeen biyaha ee lagaga noolaanayay baa cawskii ka dhamaada, xoolihiina dee meel abaar ah ku noolaan maayaan, waa la fogaadaa. Meel caws lahaa la tagaa. Wuxaan arkay anigu, intaan dhaamiyay afar ka dhigay oo soo dhaamiyay maalintii inaan furay habeenkii oo intan dibadda u saaray xoogaa mira oo cawsiiyay, meel dooxa ah saa ku sii daayay. Markii la eedamay ee eedanku dhacay inaan soo qabtay oo afartii ku ceshay yaan anigu soo joogay, oo habeenkii dambe keenay oo sidaa u ceshay, maalin markuu daaqay haddana ku ceshay, waxaa qoonsan maayo. Wax Ilaahay wixii uu adduunka inoo ku soo dejiyay duunyo ah waxa Ilaahay u sarraysiiyay weeye. Tan kalena waa halka abwaanka Aw Daahir sheegayee, haddaan, saan taariikh ku haasto berigii hore haddaan geelaasu jirin dadka koodhiga laga qaado madaxooda lacashuura ee gacan geley baan ku yiri lahayn. Gaalkii ugu horreeyey ee yiri cashuurta keenayay ee la dilay waa taa kunka halaad laga baxshay ee magtiisa aan ku bixinna. Ninka dilayna geeliisa baa ku ololay oo ka xanuunsaday oo ku uurkutaallowbay, gaal kale ma dilin, haddaan geela ku ololin, oo uusan geela urkutaalladiisa iyo geel wax ku cabbo u dilin. Geela kan lagu nool yahay ee la nafaqaysto ee

caanaha laga maalo, kaa awrka ah yaa geela horta ugu qiima badan. Wixii adduunka laynaku soo saaray ee nacfi aynu ka aragnay awrbaa ugu nacfibadan Al aankaa aynu joognana waxaa Soomaalidu ka wariirkhaysaa, illayn inta magaalo joogto ma aynu aqooninee, wixii miyi jooga ayaa ku warariikhuya ee ku socda waa awr. Gaalada marka laga qaxayo ee laga cararayo waxaa lagu cararayaa isagu ahhaa waxa lagu hororayaa kaala baxsanayaa awr buu ahhaa. Kan yare ilmaha waxa la saaraya ee gurada loo saarayaa isaguu ahhaa, waxa biyaha looga sida isaguu ahhaa, waxa caanaha looga sidaa isaguu ahhaa. Geeli kale wuu iska soconayoo, ubadkii iyo caruurtii iyo maxadh iyo aqalkii kuu qaadi maayo. Aniguna maanta inta aan ka gaari karo ee caqligayga uun ka helay, inta awrka keliya ama geela wax idinka sheegay hadda intaa weeye. Haddana waxaa ku wareejinayaa u dhiibee, abwaanka Daahiraan ku celinayaa ee ii dhiibay markii hore.

- Daahir Afqarshe Mahadsanid, geela wax laga sheega waa laga sheega waa fara badan yihiin, wax laga sheegi karaa waa hadda oo xooga yar laga xasuusto ma ahee. Haddaan ku yara noqdo, midkii la yiri awrka qiimee nin macruuf ah buu ahhaa, waxaa la oran jiray Guuleed Xaaji nin abwaan ah oo la isla ogyahay ra'yigiisa ayuu ahaayoo, markaasaa la yiri bal awrka qiimee, saddex boqol oo sabeenood ayuu ka soo saaray, kolkaasaa lala tacajabay wax la yiri xaggeed ka saartay oo hoggaankii buu ku qabtay kolkaas buu ka soo saaray tobantoban sabeenood, markaasu yiri keen, markaa sanqaroorka saa soo yiri oo arkey inuu afgaranayo oo hoggaanka ku laabay wuxuu ka soo qaaday tobantoban. Hiye, markaasuu yiri, markaasuu raacay oo tobantoban ka soo qaaday, ju'buu yiri waa fariisiyey tobantoban ka soo qaaday, wuu qarqarsiyay tobantoban ka soo qaaday, heeryuu saaray markaasuu tobantoban ka soo qaaday, marka reeryadii iyo kabaalladii iyo yeeshii saaray buu yiri "sane", markaasuu labadii addin dib u qaaday, labadii gorof leged, kolkaasa ceynka hoos ka geliyay tobantoban ka soo qaaday, waa raray 10 buu ka soo qaaday. Tureeyo miiran buu suray tobantoban ka soo qaaday, labo carruur ah buu kala jeediyay oo wiil iyo gabar ah, oo seexiyay gibilki buu ku dhuftay, 'hiy' buu yiri, markaasuu la dhaqaaqay, labadii carruur ahhaa waa qiimeeyay aqalkii waa qiimeeyay, arrintatan uu oggolyahay marbuu si saamad yeelayo waa sameeyay markaas baa qiimihisiiba arladii ka batay, markaasuu yiri hadda wixii dhan isku soo celinayaa waa kan qiimihii waan ka qaaday. Waydan marka kala qaybsan karin, ama weydan ku kala bixi karayn ama waaba isku dilaysaan, dabadeed awrkaa u sareeyaa, waa labaale laba qaalmo horta wax ka badan awr lama kala siisan karo ama baar qab ha ahaado ama radin dhanna qoorka dhanna durdursha ha ahaado geel hasha u sarreysa ha ahaato. Wixii oo dhan wuu iska soo celiyay, geela qiimihiisa laba afar jir ah, horta ma dhaafo buu yiri, markaa dabadeed sidaa yaa loo ogyahay oo geela haddii la taataabto meel walba arladuu ka badanayaa, waxaadba ka soo qaaddaa bal mansaxa maanta, waqtigan aynu joogno hasha madida ah ee irmaan ee nin ragi haysto ee dhaqaaleeyo caanaheeda sannadka ay irmaan tahay, dheeraad weyba ku darsataayoo sannad qura haddaynu ka soo qaadno, marka ay dhasho iyo ka rinkeeda sannad baan u naqaannaa, sannadkaa haddii ay maalintii iyo habeenkii hasha aan weliba sidaa u sii caano badnayn, midkii walba aad ka soo

qaaddo maanta gelin habeenkii iyo gelin subaxdii ah hadda hal caano yar ah beynu halkaa ka qaadnay, maanta sicirka jooga afartan shilin weeye 1200 shilin weeye bishii, sanadkii bal marka aad ku dhifato hashii maxaa la qiimo ah, daar kasta oo wanaagsan, filooyinkaa waaweyn ee ajnabiga laga kireeyo ma aha ee mid baad laba geni ka qaadanaysaa, habeen noolba mid cusub, waana hal keliya, lacagta daarta kaa gelaysana, waad garanaysaa cadadka ay le'egtahay, tanna hashii ugu qiimo badnaa tobantun un baa lagaa siinayaa hal wanaagsanna waad ku helaysaa, tobantun haddii qaymaheedu ahaa lacagta inta tan la egna ay keenayso kolkaa qiyaaskeeda wax la mid ah ma jiraan. Kow markaasaa sannad walba waxay dhalaysaa innagu caaniihii uu baanu qiyaasnaye, sannad dhaaf iyadoo u dhalayso yeynu ka dhignaa, kolkaa qiyaas wax la keeni karo maaha.

Waxaa kale oo la helay raggii ilbaxay oo geela rogrogi yihiinay reer Hargeysaba ka soo qaad, geel caaniihisay ku ilbaxeen, ninbaa waxaa u dhalaya maanta labaatan helaad oo uu doonayo inuu caano diiq ugu tala galo 15 ilmood buu ka qalayaa, kolkaasaad la yaabaysaayoo nin soomaali inuu nirig inuu gowraco aan hooyadeed dhimanin waa ka mamnuuc ama waxaynu aragnayba ma aha ee aan dani ku kalifin, waxaynu aragnay inay nimankii nirigtii iyo ratigii inay si u wada gowracayaan, shan il mood buu la harayaa, labaatankii haloood ninba intuu tankiisu yahay labataanka qiyaas un baan u soo qaadanayaa, geelu waa ka reeb ilma waliba wuxuu ku xinan yahay afar halaad, waxaa ku filan dharaqda uun, geelana waa kareeb oo waa ka daaq tegeyaa habeenkii uun buu soo hooyanayaan. Labaatankii halaad caanaha laga lisayo, bal qiyaas habeenkii iyo dharaartii, xerada uu geel joogo gaari baa u taagan oo dabadeed reesin reesin baa geelaasi u fadhiyaan, subaxii caano bey la soo dhaqaaqayaan gawaaridii, wakiillo Hargeysa jooga baa caaniihii loo keenayaa, Haamihiiyoo maran galabtii baa lala soo caraabayaa, sicir go'an baa la kala qaadanayaa oo ay tiradu tahay, ninkii wuxuu iskala qabanayaa 'Hawd' iyo arlo fog buu reerkisii ula guurayaa, geela kalena meesha ugu daaq wanaagsan ayaa la geynayaa illayn lacagtan ayaa shaqaynaysa ee geelii magaalo agteed isaga iyo nirghiisa ku xumaadaan ma aha ee waa hawd cidla ah oo dabadeedha la ogyahay caano diid inay joogto geela meel uu ku badinayo oo cosob leh oo wanaagsan ayaa la geynayaa, saddex bilood oo oogada iskaga maqan yahay ninka ayaa lacagta halkaan ka biilaysaa, maalinta uu yimaado ee lala xisaabtamayo ee islaantii aaminadda ahayd khidmaddeedii loo gooyo ee kiradii iyo wixii ay bixinaysay, lacagtii ayuu qaadanayaa qaalintii uu afarta sanadood korin lahaa iyo ratigii isaga afar jirka ee qurbaca ahaa yuu shan iyo tobankii uu qalay wuxuu iibsanayaa shan iyo tobantun qaalmood oo lagu reebo buu geela ku darayaa waa ninkii dee isagu macaashay aynu markii hore la yaabaynay, eeg lacagtii soo hartay ayuu qaadayoo dabadeed Ninka Hargeysa dhisay waa geelleydii xooggeeda markaasuu dabadeedhaa daa miiran la dhaqaaqayaan, kolkaasay ogaadeen ninkii geel leh inuu taajir is nacay oo Soomaalida inteeda kale maalis iyo sida kale ugu dhaqan tahay uun mooyaane weli iyadu sidan uma fahmin, nimankaasise geelii dabadeed sida ay u dhaqdaan sidaa weeye, markaasay is ogaadeen inay tijaar yihii, markaasay isku daydeen, markaasay hore u mareen kolka geelu haddada tan u soo daadegno

wanaagiisa waa inagu filnaanayaa. Haddaynu imminka wershado u samaysanno ee geela kan bilaashka ku tagayo ku samayno oo isaga oo hilib ah halkaa ka dhoofino, haraggiisa dabadeed aynu halkaa ka dhoofino aqniyo ayenu ahaan lahayn, marka weli geela maynaan fahmin wuxuu inoo qabanayey sidaynu ugu soo dhaqmeynay uun beynu taataabanaynaye, geela maanta Soomaaliya haysataana haddii tartiib wanaagsan loo sameysto oo miyigana lagaga shaqeeyo magaaladana sidaynu ugu nacfi lahayn warshado iyo farsamo loo sameeyo oo dabadeed ragga kan baruurtu u tagayso aynu la qaybsano oo baruurta innagana halkan kula cunno oo hilibka halka kan ku cunayno hashii diqda ahayd ee shilinta iyo qaniinka iyo awrkii dabadeed gaabaan gabey iyo waxaasaan halkan ku qalannaa dabadeedna waxa aynu la silcinna la weydownay dabadeedna tiibay (TBC) Soomaaliya ugu wada dhacday, ragna waa ku nacfiyay innagiina weli waan ka macluulayna oo tartiibaa inaga maqanayay iyadu qudheeda ka mid tahay, horta geela saas baa wax looga sheegi karo aan haynoo wuxuu doonayaa ragannimo wanaagsan iyo rorog wanaagsan iyo kan miyiga oo dabadeed sidii loo dhaqaaleyn jiray loo dhaqaaleeyo, Soomaaliya u soo wada guntato, raggii barbaarka ahaa ee ka shaqayn jiray oo haatan iska noqday wada tuulo joog oo dayacay, waxyaalahaas baa jira, dowlad iyo shicib weynaba geela inaynu dhaqaalaysanno oo fahmadiisa u soo jeedsanno oo ogaano inuu lafteenna dheeryahay, nacfinaa inoogu filan yahay haddaynu sidaa u wada garanno geela waa inagu filnaanayaa. Dabadeed bal imminka dee Saciid baan u wareejinayaa, may may! Wuxaan u wareejinayaa Fiqi Buraale oo weligiisba geel jire ahaa, bal Fiqi Buraalow waa kukaa.

Fiqi Buraale

Waa tahay. Geel wixii laga taataaban karaaba waad ka taataabateen, hase ahaatee geel qiimihiisa wax la dhamayn karo maaha waxaadse mooddaa inkastoo Soomaalidu ay geela aad ugu munafacaaddo oo manfac wanaagsanna ka samaysato misna sida uu Aw-Daahir sheegay weli ma ayan garanin sidii uu ku wanaagsanaan lahaa oo isaguna uusan ku xumaadeen, dadka dhaqdaana ay nacfi wanaagsan uga heli lahaayeen. Taa haddaan intaa ku dhaafo waxaa gabay geel amaantii ku dhameeyay ninkii yiri waagii hore isagoo awrka ka hadlaaya: "Markab buu adduunyada u yahay macallinow geele" Ninkaasbaa horta wanaagiisii iyo ammaantiisiiba dhameeyay, waxaan haddana idiin xusuusinaynaa, adduunka maanta ah isgaarsiintiisu waa fara badan tahay ama xag dayuuradeed ha noqoto, ama xag maraakiib ha ahaado, ama xag doon ha ahaado, ee waagii uusan taarkakah iyo dayuuraadka iyo baabuurada midna aanu jirin oo dadku lugeyn jiray illaa raas xaafun, illaa dhulkaa Suudaanta Khartuum, wixii isku xiri jiray oo laisku dhaafi jiray awr bey ahaayeen, isagoo wax u qaadaya sida maraakiibta oo kale, waa kow. Anigu waa aan yaraa, gaban aan tiriay ayaan hadda wax yar ka xusuusnahay isagoo ninkaas hadalladaa saas anna intaa ka sheegay yaan aniguna waa gabay u tiriay geela wuxuu yiri:

Dadka kan wuxuu meel dhigtaa dheeman lacageede
Soomaalidu dhaxalkeedu waa dhiigga xoolaha e
Jiilaali hadduu dhaco oo dhir caleen beesho

Oo ariga dhux laga qashiyodhaashi laga waayo
Oo nugulku dhacdaahayo oo oon la dhega beelo
Waxa dhayda laga soo shuubaa siddigta dhameele
Dhiillo iyo colaad iyo haddii dhagar la soo sheego
Dhallinta iyo ninkii rag ah yaa dhaamiska u baxa ee
Dhalandhoolka guuraha waxay dhagaxyo jiiraanba
Dhoobada iyo ceelkay tagaan dhowr markuu dhaxo e
Markaasay wadaantiyo biyaha dhabad dhabol u siiyaane
Dheegay ka saaraan ratiga dhool horaaddada e
Dhegaatiga waxaa loo guntaa yaanu dheelliyine
Dhabad iyo waxay diirsadaan duray yaqiineene
Iyadoo harraad loo dhintay oo dhacar la soo waayey
Dhakhsay ugu dhignaa heeryadii bila ku dhaadneyde
Markaasaa dhallaanka iyo midkii dhacay la siiyaaye
Dhug u yeesha xoolaha ninkaan dhaqanin la yaabe.

Gabaygu caynkaas buu ahaa hadda wuu iga maqan yahaye, halkaa waxaan uga jeeday waxa jiilaal ku dhaafiya ama abaar xun ku dhaafiya ama colaadi hadday dhacdo kula baxsan karaa waxa weeye geel. Waxaa kale oo aan idinku sii daraya geelu waad ogsoontihiin oo illaa soddon buu qadaa ama waaba ka badsadaa markuu ugu yaraysto waa dhowr iyo toban casho, maxaa ugu wacan baa markaa la leeyahay, maxaa yeelay nafta xooluhu leeyihii buu leeyahaye maxaa ugu wacan, marka xooluhu ay ordaan ama ha ahaadeen dab joogto ama duur joogto ha ahaadeene ee markaasna waa la riiq dheeryahay oradkiisa, waxaa ugu wacan xooluhu waxay leeyihii marka aan oonka eegno kubo, kubadas waxaa weeye calool wayntay ka go'an tahayoo laablaab bey leedahay marka halkaas cawskooda iyo nafcigoodaa ku dhaca. Isagu kuba ma laha, wuxuu leeyahay calool weyn iyo qabsino, calooshaa weyn ee wixii oo dhan ugu jiraan maca biyihii maca calooshii wax walba ugu jiraan yuu halkaa ka qaadanayoo, markuu calanaqsanayo taasay ka timaadaa. Marka saasuu oonka ugu adkaysi badanyahay. Mid kaloo u raacdaayaa jirta. Waxaa jirta xooluhu iyo dad iyo waxa aynu leenahay, bahasha la yiraahdo xameytida. Xameytidaasu waxa weeye aasid oo kale wax bay gubtaa, oo waxa la cuno ayay burburisaa, marka geelu ma laha xamaytidaa, waxa adkaysiga ugu wacanna waa taas oo kale. Waxaa kaloo raaca, orodka markay tahay waa la xiigaa, geelu ilaa qaddar uun wax badan wax badan ordo moojiye wa riqdheer yahay, maxaa ugu wacan laabsaxow ma leh. Laabsaxowda sakarka ku taalla geelu ma uu laha. Saddexdaas oo ka duwan dad iyo duunyobana saasuu horta geelu u leeyahay. Waa kow, wax jiilaal abaar ah oo adkaaday oo lays dubtay, meel xun kula mara waxaa jira geela. Taas haddaynu dhaafno, sida Aw Daahir uu sheegay, markii la guuro, waad ogsoontiinoo, awrka waxaa loo raraa gurgur iyo surrad baa loo raraa. Gubayba tahay ama dayr bay tahay ama waqtii khaas ah baa jira wakhtigaas dad iyo duunyo wixii kaa gaabiya ama waxaro ha noqdeen ama nirga ha noqodeen ama dad waayeel noqoday ha noqdeen ama wax buka ha noqodeen ama carruur ha noqdeen waxa lagu qaadaa waa awr. Wax qiimihiisa geel la gaari karo ma aha. Waxa kale ka soo qaadaan, waxaa la yiraahdaa: "Waxaynu u guureeynaa meel dheer iyadoo la sii marayo dhulka oo

hayaan tahay, awrtii oo aan la furin awrtii kuu hoganayso yaa geela la joojiyaa, markaasaa la yiri war suga wax baa gaajooday bal joojiya", halkaasaa loo lisaa, xoogaa biya ah loogu daraa, halkaasay cabbaan, markaasaa sidii karti hor leh yaa dadku uu yeelanayaa. Horta geela sidaasaan loo xisaabi karayn, hadday hilibkiisa noqoto iyo hadday caanihiisi ay noqoto iyo hadday rasiinkiisi ay noqoto, dhinac kastaba ha ahaatee, wax meel xun ku marin karaa oo xoolo ahi waxaa weeye geel. Waa kow, rag waxaa ama isku dilayaa ama marka gabar la doono uu leeyahay "Intaas oo geela ah baan kaa doonahayaa" waxa weeye qiimaha lagu arkay. Hase ahaatee sida Soomaalidu geela u jeceshahay ee ay u dhaqaaleysato iyo maanta xilliga joogaa wey kala duwan yihii. Waxaa la yiraahdaa: Wax heedhe, sheekaynu iska wadnaayee, naagaha tee ugu wanaagsan? Waxaa ugu wanaagsan baa la yiri naagta labeebka ah oo miyigana ka shaqa geli karta magaalada shaqo ka qaban karta oo markay miyiga joogtana miyigii wax ku dhaqi karaysaa, magaalana markay timaaddana macaamilkii magaaladana taqaanna. Taasaa haweenka ugu wanaagsan baa la yiraahdaa. Xoolahana ninka geela dhaqda waxa ugu wanaagsan ninka miyiga ku soo koroo yaqaanna, magaaladana macaamilkeeda yaqaanna, maxaa yeelay ninkaas waa kala meeleen karaa, oo muxuu ku kala meeleen karaa? Waad ogtiinoo geela waa iska tarmaa ama xooluhuba way tarmaan. Marka jar baa ka kaca ama hal duq ah ka kacda ama qaar haddii Alla idmaayo oo markaas u baahan in la beddelo ayaa ka kaca geela ama xoolahaba. Marka ninka mujiga iyo magaacla isku yaqaana, intuu awrtaas iyo wixii koran ah iyo hashii goosha ah iyo tan duqda ah intuu iibiyo yuu dibna u sii iibshaa xoola kale ama xoola ku sii iibshaa ama daaruu ku samaystaa. Waa kow, ee waad xusuusantahay oo Aw-Daahirow ninka la yiraahda, Nugaal marka waqtiga haatan la joogo, waxaa ugu xoogroon oo ugu meel badan ninka la yiraahdo Xasan Ilmood. Abaartii dabadheer markay dhaaday geelisu 2800 halaad buu ahaa. Markaasaa geeli halkaa joogay ayay maq qaateen, 150 halaado kale ayay qaateen 3200 halaad buu noqday. Markaasaa inan uu dhalay Axmed la yiraahda yuu magaaladii Laas-Caanood yimid, markaasuu wuxuu yimid odaygii oo qaalin iibinayo, markaasuu yiri "Aabbow kii kalaba ina ka badanyee maxaa geela kan iibintiisa kugu wata?" Waran buu kula baxsaday, wuxuu yiri: "Xolo Alla kuma siiyee, maxaad ka ogtahay aabbe?" Geeli isaga ahaa abaar baa ku dhacday. Geela xooggiisu waa lumay, hase ahaatee isla marahaantii waxaa geeli ka haray 1200 haleed. Haatan Xasan wuxuu joogaa magaalada, waxaad mooddaa in uu wax ka gartay macaamilkii xoolaha loo la macaamili lahaa iyo sidii looga shaqaysan lahaa oo loo hagaajin lahaa. Haatan wuxuu yiri: "200 oo koron baa ku jiray geeli iyo 50 waayeel ah ee hala ah, intaa waxaan rabaa in aan iibiyo" buu yiri. Marka hadduu waagi hore sida maanta uu gartay uu ahaan lahaa maanta wuxuu ahaan lahaa miyi iyo magaalaba ninka ugu taajis. Marka anigu hadalkaygu waxaan ku soo gabagabeenayaa, inkastoo maanta sidii hore laga duwan yahay oo dadka badidiisu ay ilbaxday oo xoolihii ay rabaan waxna ay miyiga ku dhaqaan waxna ay magaalada geshaan oo saas u hagaajiyaan, misna waagii hore haddayn sidaas ogaan lahayn, maanta miyi iyo magaalo waynu ka buuxi lahayn. Geela wax qiimihisu la goyn karo ma aha, ama hala maalo ama hala rarto

ama hala qasha ee, bil matal waxaad eegtaa afar qoys baad leedahay markaasaa la yiraahdaa jiilaal baa dhaca, markaasaa la yiraahdaa: "Awrka koronka ah ama hasha goosha ah reerka caawa ha loo qalo". Afar waaxood baa laga dhigaa. Marka afartaa waaxood laga dhigo immisay haysanayaan waaxdaas qura? Wax la xisaabi karo ma aha, ama cuuka haka dhigeen jabnan kale, ama ha ka dhigeen xunka haka sameeyeen ama haankiisa dambe lafihiisa dambe la hiibinayo oo wax lagu cunayo ama lagu iidaaminayo ha noqotee. Marka geela wax qiimihiiisa la gooyn karo ama qiyaasi karo ma aha balse intaasaan hadda ka xusuusnahay, intaas yaan ku gabagabaynahayaa Aw-Daahirow.

- Daahir Afqarshe Mahadsanid. Waan iska wareejinayaa, haddase waxoogaa yar haddana ku sii dhaado waa layska yara maaxdaaye ninka la yiraahdo oo Fiqi Buraale hadda ka sheekaynayo ee geela badan leh ee maanta magaalada inala joogo oo gura haddaan xoogaa yar ku noqdo. Berigaa oo geela badana ee saddexda kun iyo siyaadada uu lahaa yaan anigu iyo rag kaloo ila joogay marka aanu ka sheekaysannay geela sida uu wax uga beddelayo ama tala ahaanba laysugu soo jeediyay, markaas waxaa la ogaaday ninkaas afar xaas buu lahaa. Afartiisa xaas iyo dadka uu celiyo ee gurigiisa jooga iyo martida u soo hoyata, geelaa waxaa laga qiyaasaa habeenkii yo maalintiba in boqol qof wax ka cunto, oo markaa waxaa lagu jeedaa xisaab oo waxaanu doonaynaa hadduu magaalada lacag uu soo geliyo, sida uu uga faa'idayo, hal waliba waxa ay keeni karto, daartu waxay keeni karto, lacagta iyo geela sida laysku dhaqaaleyn karo, xoola caynkaas oo kale ayaa la gaday. Fallihii markii la eegay waxaa ku jirtay waxyaabihii la soo qaaday ee ninkaa reerkii lagaga faalleeyay, habeenkii in boqol qof iyo subixii ay wax ka cunto. Boqol qof meelay wax ka cuntay wax cayaar ah ma aha. Marka waxaa garanaysaa cunna aad xadba lahayn, horta, meesha iska taalla. Reerkiisii, saddaxda xaas masaariftooda ninka haya wax cayaar ah ma aha, waaba nin aan ku walwalaynin reerkaada maxaad siisaa. Marka sidaa loo eego waa cajaa'ib weeye. Nin afar xaaslahoo aan ka warwarayn waxay cunaan iyo waxay huwadaan iyo waxay galaan iyo xaaladdoodaba iska dhexjoogoo nimcadaa ku jira maahe xisaabi ka maqantahay waxaad garaneysaa in llaahay gacantiisa wax geliyay. Haddaad u eegto ninkii isaga la mid ahaaye ee Soomaalida markaa magaalada joogto ugu xoolo badnaa, waxaa laga yaaba labo xaas wax ka badan in aan ku haayn karinba oo xaasasku hadduu xoolo ku filan hayo waa rabsho buuxda, waaba laga bixi karayn illayn naago mashquulsan oo reer qabanayaan ma aha, masaariftoodana way dhib badnaanaysaa waa naago masaa'ibo qabaano waxay doonayaan gawaari iyo baatnool iyo jinow yaan iyo haddaba waxay ku socdaan iyo musrif bay reerkii ku noqonayaan. Kolka loo eego ninka magaalada joogo sida kaa afar naagood kuma wada hayn karo, wax la jirrabay weeye. Markaa dabadeed taranta waa kaga liitaa, kharaskii waa kaga liitaa, dhirta kale waa kaga liitaa, waali buu isagu ku jiraa iyo wareer iyo hawl. Koo reerkiisi ...? (lama fahmayo) kama haysato, waayeel uun buu dusha ka yahay. Midda kaleeto fadliga u soconayo boqol qofood, in yaroo xaaskiisa ah ma ahee, waxa kale dad kale oo marti u badan illayn waxaasaa lagu soo hiranayaa ee. Daaw La furay isaga

imaanayaa isaga cabbayaan uun, tan kale nimca siyaada ah weeye, mahaysto marka ninka magaalo jooga ee xisaab ka warwarayaa. Geela horta marka la eego macnahaas ayuu horta leeyahay, sida looga sheekeyn karo waabu ka batay. Haddaynu u eegno waxyaalihii uu horay uu qaban jiray hadda aan in yar ka taabto. Waxaa jiray dagaalkan weyn ee "fas woolka" (Dagaalkii koowaad) la yiraahdo ee bilaabmay afar iyo tobankii ee dawaalka ka dhex dhacay. Dagaalkii dabadeed markuu 1916kii marayay yuu rakiig noqday oo lagu biya keenay, dunidu sida maanta mishiinka miiran ay ku tahay samada iyo badda iyo arlada ma ayan ahayn semenkaas dunidu, madow bay u badnayn. Ingriiskii markaa xukumi jiray Noord iyo dawladihii raacsanaa, markaasey yiraahdeen xaggee tala adduun ka qabanaa? Waxa la yiri dhulka fiilka ah ee lagu dagaallamayo awr la rarto ayaa loo baahanyahay. Afrikana waa kii Ingriisku badi ahaan gumaysan jiray, waxaa loo baahday awrkii Soomaalida markaa in la iibyo. Waxaa la yiri toddobadii cashaba 2000 oo rati waa in ay ka dhoofto Berbera. Markaasaa magaaloooyinka laga wada furay dhul awrta lagu iibyo. Awrkii la rarayga ahaa waxaa laga siistay 105 robood. Awrka markaas qiimihiisuna 15 rabood iyo meelahaan kama badnayn, 105 waxaa loo gaarsiiiyay ninba awr yuu la harin raraya. Markaas waa marka gabayga ay baxday la leeyahay: "Allahayow muxuu raran ninka awr lacag siistay?" sheekadaasaa u daliil ah. Markaasaa awrkii la kala dhoofin kari waayay oo nin waliba kula soo yaacay oo 105ta robood oo rubaay cadcad ah ayaa laga siiyaa. Dawladda amar bay ku bixisay inaan wax dhoor ah la siinin. Nimankan waa reer miyi ee lacagtlu ka guban ama ka qoyin ama si kale uga lumin rubaada miira hala siiyaa la yiri. Hindiya mariiqiibaa 105 robood baa laguu tirinayaa. Haddaad doonto tobantaa qaalil baad iibsan kartaa oo tobantaa robood ah, awrka weyn baa 15 markaa waxaa gaara, xooluhu aad bay u jaban yihiin. Sida dabadeed dowladdu ay tiri lacagtlu hala helo, saa weeye. Jarmal iyo wixii raacsanaa oo dhan baa dibadda loogu dhoofinayaa, dabadeed degaalkan ee aad aragtay Ingriiska iyo saaxibadii wax ku jebiyeen, waxaan halkaan u soo qaaday in la ogaado ratiga waxa adduunyada ka qabtay, dabadeed dawaalkaa waxa jebiyay waa ratigeenna. Geeliina weli wax dhamaanaya maaha. Waa yahay. Haddaynu waxyaalihii ugu faa'iidada badnaa ka soo qaadno ninkii shaacirka ahaa wuxuu yiri:

Dhulkoo saxar la'
Roobkoo jigladay
Samada oo qaawan
Dhukunkeeda kii dhaqay
Hadduu sagal u yeer yeero
Salsalaxa nirigtii
Hadday socotoo dhugato
Ay godolka naasaha dhigto
Oo lowga sibi saarto
Saddex ruux haddii labalisto
Oo garabka luuq joogo
Sanqadh xoog leh gaawaha
Hadday saacad u hogleyso

Oo suulka xoorkoo darsamay
Lagala soo soofo
Sodcaalkiiyo caruuraha haddii
Hore wax loo siiyo
Sibraaradiyo haamaha haddii
Sanadka loo deedsho
Sabool ari yar reeryow
Iyo sahan ka rooraaday,
Markaa dee jawaabtu waa maya!
Safar beel damacaysaa
Haddii socod joogjoogo
Salaaddii hoggaamada
Hadday xulasho gaadiidka
Saabaanka qaadye haddii saaxil lagu jiito
Wax la sugaba reerka
Haddii subax dambe muuqdo
San cadde iyo owrkii
Yaa qoos loo keenay.

Jawaabtu waa maya, sancaduhuna waa dameer, gabay caynkaas ah ayaa jiray oo geela intaas ayaan ka yara taabtay. Geela horta wax tilmaantiisa la sheegi karo maaha wax la dhamayn karo innagoo si hawl yar u dhaafna maaha e wax innaga dhamaanayo maaha ee bal haddaba anigu mar haddaan wixii dee dhameyn karaynin waxaan u wareejinayaa Saciid.

Saciid Waa mahadsantahay Aw-Daahir, waxaad mooddaa odayaasha inay beryahanba ku daaleen geelii, waxaana ugu wacan taas geela oo dee Soomaalidu aad iyo aad u dhaqato oo qiimana ugu fadhiyo marka ama daaqistii ha noqoto, ama degaankiisa ha noqoto, ama caanihiisa ha noqoto, ama hilibkiisa ha noqoto oo odayaashu gees walba waa ay ka baareen, oo gabayaal haku soo dareen ama dee tusaalaba haka qaateen dhinac kasta haddii loo eego odayaasha meel ayan ka taaban ma laha. Markaa haddii uun lagu sii noqnoqdo geelii oo waa wax aan marnaba hadalkiisii dhamaanayn, sababta oo ah Soomaalidu waa wax ay dhaqanayso oo dhaqanaysay illaa wakhti hore. Marka haddii la yiraahdo halaga sheekeyo wax la gaarayo maaha, isla mar ahaantaa waxaa weeye xoolaha waa sheyga horeeya ee ay Soomaalidu dhaqato siday odayaashuba uga sheekeyeen, marka loo dhaqaaqo daaq waa gooni, marka loo dhaqaaqo caano waa gooni marka loo dhaqaaqo iib waa gooni, dhamaantoodna waxaa weeye waxaas oo dhanna isagaa hormood u ah, xoolaha aynu dhaqanno. Marka geel haddaynu niraahno, waxaa dhici karta qofba inuu si la yahay, qofba inuu si ula muuqdo, waxaa dhici karta reer magaalka inuu ku yiraahdo geela ama qaarkood aysanba dhaqanin, anigu intaas ayaan ka taataabtay ee mahadsanidiin!

Daahir Afqarshe Mahadsanid Saciid. Geelii hawshiisii iyadoo la hawl yarasta maaha ee wax dhamaanaya isugu maaha bal imminkana waxaan u wareejinayaa ninka la yiraahdo Fiqi Buraale.

Fiqi Buraale

Geela horta sidaa uu Saciid u yiri waxa amaantiisa dhammaday karaa ma ay jiraan dadka reer miyiga ah ee xoola dhaqatada Soomaaliyeed waa kan ay ugu jecel yihii, waxaaba yaab dhigay oo uu reer Xamarku yiri: "Cimrigaa dheeraaday geel dhalaayuu ku tusaa" buu yiri, isagu ruuxiisa waa gartiisa oo maxaa yeelay ama gabar ha ahaato ama wiil ha ahaado ee intuu magaalo ku dhashay aan weligiis miyi tegin, hadduu guriga ka soo baxo oo geel dhalaayo arko, waa wax lala yaali karo, hase ahaato ee haddaynu taa ka gudubno. Ninbaa si uu geel u jeclaa wuxuu yiri markuu arkay geela wuxuu yahay iyo qiimihiisa: "Badda jiiraya iyo berriga saanta mariyaaba, wallee geel jeclaantaan u qabo waa u jirraday". Geel horta waa sidaas oo dadka soomaaliyeed ee dhaqdaa ee micniihiisana yaqaan aad buu ugu dheer yahay, cadowga markuu la degaalamayaana wuxuu yiraahdaa, "Geel halayga qabto, dadka", carabkiina wuxuu yiri: "Idaa kaan shufto idaa kaansamacta geela, Soomaaliya yaquulu geela! Geela! Geela! Kulli fidna cindal geela" buu yiri. Fidnaha ugu horreysaana waa geela, markaas fidnadaas maxaa kiciyay, qiimaha uu leeyahay geela ama kii dhaqday ha ahaado, ama kii ku soo duulay ha ahaado ee, waa kow. Aynu eegno qurruxdiiisa, miyeynaan xusuusnayn, dadka miyiga ka yimaadow, marka ay barwaqaqo tahay ee geelu mayeey ka soo baxo isagoo soo dhergay oo casarkii aad soo carraabisay, markuu kuu soo dhow yahay golihii uu imaanayey oo degelkii ah isagoo soo galgaluumaystay markuu afduubayaaleeyo oo aad garan weydo siduu u ordaayo geelaasu quruxdiisa ama inanka yari oo haruubaalka iyo gudinka iyo maqaa ka xaggaa hasha igarta ah loo sido makuu soo qaato, isagoo habeed badan geela iyagu hadba kii ordo oo uurkaas ku soo fakanaaya oo gebigiisaba habeed uu noqdo oo udgoonka ka soo baxaya geelaasu habeeddiisu markuu leeyahay waa xun tahay, habeeddaa dadka dhaqda ay ku raaxeystaan ama neeftiisaas ama habeeddiisaasba ay ku raaxeystaan, ama marka la lisaayo oo la yiraahdo: "War hasha nirigta ka horaadee ama ka dambeesee ama ka bidixeysee ama ka midigaysee" la yiraahdo laga maraayo oo iyadoo soo daaqday ay agtiis u soo gudubto iyadoo caeweysintay oo hasha markaad eegto ilmadu ay gabax kaa leedahay qurruxdeeda iyo wanaaggeeda iyo doogeeda sow maydaan xusuusnayn intaa haddaan kaga baxo. Geela wax qiimihiisa la koobi karo maaha, horayna waan u sheegnay ama halla qasho ama ha la rarto ama halla iibiyio, nooc kastaba ha ahaato ee waa wax geel. Nin baa wuxuu yiri geelu waxaa weeye qiimaha ugu weyn Soomaaliya nooc kastaba ha ahaado ee haddee haddaba bal anigu intaa ayaan kaga baxayaa geela qiimihiisa iyo wax ka sheeggiisa bal Aw-Daahirow intii kale aad oran lahayd adiga lee waaye.

Daahir Afqarshe

Mahadsanid Fiqi Buraalow. Waxaa la isku qabtay sharaftiisa ayaa ninba si uu ugu muuqatay ragga Soomaaliyeed ee geel dhaqatada ah markaasaa la yiri: "Waxaa ugu wanaagsan abeer markaa goojisay oo hasha wanaagsan inay tahay aan garanaysid, taana miyaadan xisaabta ku darin? Ninbaa yiri; waxaa ka wanaagsan tan saddex dhalka ah ee rintay oo nirigta laba jirka ah maraa nuugayso oo kala jiidanoo maydadka ahi ee aad garanaysid sharafeeda ee Ismaaciil Mirena ku yiri gabaygiisa, iyo aydin kale jiidanoo nirig laba jir markaa nuugayso

taana miyaadan arkaynin” buu yiri oo saddex dhalka ah oo nirigta laba jirka ah markaa nuugayso wabida ridka ahi ee aad garanaysaan taagan oo kolkaa goojisay oo rintay taana miyaadan arkaynin” buu yiri, mid baa yiri: “War naga daa ma taqaanidee, tan shan jirka ah ee dhashay ee igadhka ah oo saddexda goor lagu soo kaakiciyay oo naas waliba gacantaa oo la duubay la’egyahay oo gabayga Ismaciil Mireba ku jirtay miyaadan arkaynin” buu yiri, oo ku yiri: “Abeer dabada raantii jartay oo jeexday fodoolihii” taasina waa mid tan taa le’eg oo dabadeed igarka ah oo dee wiilasha uun eegaysa maqaarka u qaadi jiray oo iyana la soo kaakiciyay oo naas walba dee gacantaa la eyyahay, taasina waa nooc gooni ah, rag baa dhaha taas baa ka wanaagsan, rag waxay dhahaan: “Maya taas ma aha, tan aan wax la qiima ahba jirin ee qaadistiisa laba jirka tahay oo sagaal jirka ah ee micida u dilaacdaryoo baarqabka ah ee markuu saas oo kale kuu soo eegaayo indhaha aa mooddo naf gumguma ah oo wiilka yar la leedahay war awrkaa ilaali baar qabka micida lehi yuu idiline oo geelii keenaya oo dabadeedna kala go’ay oo wuxuu u eyyahayna aadan garanayn, ninbaa yiri: “May kaana waa laga horreeyaa, war miyaadan arkaynin labada halaad ee isku fidsan ee nirigtu iskugu fidsan tahay ee saddexda rati wada dhalay labada qaalmoodna ay yhiin walaalo nirigta labadada dhashay oo isku wada isirka ahi baarqabkii dhalay hashii ay ka yimaadeenba la wadayaqaano oo casarkii adigoo cadceediyyay oo nirigtii ka maray labada aad leedahay yay daadinoo nirigta ka shubmin oo dabadeed ma aragtay ay is daba socdaan sida qays wada socda war kuwaa miyaada arkaynin”. Markii dhan waliba loo fiiriay hora waa la kala saari waayey markaasaa mid yiri: “May awrka baarqabka ah ee la raro ee raraygana ah qaalintiisiina curatay ee la yaqaano isagoo raran haddaad soo qabato aan dadka cunaynin ee murabbiga ah ee wax uu diidaaya aana jirin, kaasna miyaadan arkaynin”. Horta waaba la kala saari waayey, sababtoo ah noocyadiisii baa batay shaygii aad soo qaaddaba shayga kale waa ka sii cajaa’ij badan yahay, mid baaba yiri “Waxaas oo dhan waxbaaba ka sii cajii’ib badan kii afdhuubayaalka ee imminka Fiqi Buraale sheegayey ee markaad aragto bidhaan lo’ iyo ari iyo waxaas oo dhan u dhow geela ka baxaysa ee cunahaan iyada buuro ku leh ee aad garanaysid inay tahay hadhowto baadi wax ka cajaa’ib badan, illeyn waa la kala yaqaanaa hasha hal doorka ah ee ay bidhaan ku aragtaba ku soo burburdanayso ee lo’d a iyo ariga iyo ayada soo afduubtay oo iyadoo wadda ay hadhow geelii ku soo noqotay, ee qorraxda badan markaad aragtidba dhalaalayoo haddaba geelii quruxdiisii waa lakala saari waayay, nafcigiisii waa la kala garan waayey; haddaba Salaad.

Salaad

Mahadsanid Aw-Daahirow. Daahirow waxaan u malaynayaa hadalkii raggiinii abwaanada ahaa ayaa dhameeyay, geelana hadda waxba uma harin oo in badan ayaa lagu soo jiray, balse waxyaalo yaryar oo aan sii dheerayn ayaan ka taataabanayaa, sida raggi abwaaniinta ahaa u sheegeen; hora wax Soomaalidu dhaqato marka ugu horreeya hora geela ayaa ugu horreeya, ragga Soomaaliyeed wey ogsoon yhiin, hase ugu horreeyee geelii baa badane geelii hadana noocyoo badan u sii kala baxaya, wax kasta awrka la rarto ayaa ugu horreeya, awrkaas marka ugu horreysa waa ugu nacfi badan yahay, waxaa

meesha uu baabuurka magaalada u joogo ayuu miyiga ama qarnigii hore ayuu wuxuu u joogi jiray baabuur ahaan, marna xooluu ahaa waa la dhaqanahayey oo geeluu abaahinayey, marka baabuur buu ahaa, haddii la guuro oo abaartu dhacdo isagu ma dhaco oo ma daalo markii maantoo dhan haddii geeddi dheer la guuro, isagoo ilmihiyo iyo aqalkii iyo haddii ariga ilmahiisa u saaran yahay yaa haddana inta la fadhiisiyo bal haddana bal u fiirsada yaa misna la armaa markaasaa ilmihiyo biyo laga siiyaa, naagihii soo harraaday biyo la siiyaa asaga oo weli raran aaya haddana weli la wadaa marka meeshii isaga loo waday tago yacni xoolihii kale iyo reerkii kale lama sheego oo war xaggee awrkii lagu furay aaya la yiraahdaa oo la daba galaa marka saasey wax faalo looga bixin karaa ahayn oo awrka xoolaha uga horreeyay weeye. Mar waxaa la yiri ninbaa la weydiiyay oo la yiri: "War awrka maxaa lagu qiimeeyaa?". Markaas buu yiri "Awrka iyo nin rag ah baa isku qiimo ah". Marka waxaa la yiri "Ma noqon karto", ama waxyaalo kale ayaa meesha soo gelaya oo ninka haddii lala qiima dhigo, waaba la qiimo yahay oo ninka inuu ka qiimo badan yahay baad moodaysaa, dadka isleynaya halkii ninba rattii aaya laga qaataa, marka sidaas aaya ninkii iyo artigii laysla qiimo dhigay. Marka arwkii mar waa kaa, mar haddii la abaarsado hadday magaaladii dheeertahay oo wax magaaladii gaara la waayo isagaa loo diraa waxba kuma gaaraan ugu yaraan adiga lix habeen ayuu sii socdaa soona socdaa, haddana waxba sooma gaaraan, haddii abaarta xoolaha kale ku xumaadaan isagu marna abaartaa kuma xumaanayo, horta awrka geelii asagu waa kaas oo wax faallo laga bixin karo maaha. Haddaanu tiisii kale u soo noqonno anigu sidiina oo kale nin gabyaa ah oo aad gabayada u yaqaana ma ahi, nin baa gabay tiriay oo hadda waa iga maqan yahay oo geeluu amaanay, haddii iyadu mar kasta jiilaal tahay iyo dooggii haddii ay tahay labaduba geelu isku si aaya loo maalaa, cajiskeeduna ma badna oo adigu cudur mar mar ah waa iska leedahay laakiin ma cajiskeedu badna, marka geelii wax gaaraya kuma jiraan xoolaha kale xolo subaxii la soo maalay oo haddana afarta saac la soo maalay oo haddana siddeedda saac la soo maalay ma jiraan xolo sidaas ah oo aan geela ka ahayn, geela sidaas ayuu adduunyada ugu qiimo badan yahay, Soomaaliduna sidaas ayey geela ugu qiimaysaa. Bal wax kalaa jira hadday Soomaalidu is disho, Soomaalidu wey isdishaaye, xolo kale oo diyo la iskaga bixin karo oo aan geela ka ahayn ma jiro. Haddii la yiraahdo ninkaas reer hebel ah ninkaas aaya laga dilay oo waxaa la dhihi jiray intaas geel oo mag ahaan ah halla siiyo. Waxaa jira noocyoo gabay sii dheer oo nin uu tiriay, oo wuxuu ahaa ninbaa nin u doonay gabar, markaasaa la yiri: "hashaas ina heblo inaad geelaas ku soo dartid maaha ee gabadha lagu siin maayo, sidaad ogsoontihiin soomaalidii hore adduunkii baa hadda gadaal ka soo xumaadaye, waagii hore gabar iyo geel aaya adduunka ugu qiimo badnaa. Marka ninkii gabarta rabay waxaa la yiri hashaas hebla ah geelaan ku soo dar, markaas buu gabay tiriay hadda gabaygu waa dheeryahay wuxuu yiri:

Annagoo hayaan dheer ah
Ayaan dheehan noo dhalatay
Dhudhumada markaan soo qabtay
Ayaa dhab uga raaraayay

Sidii wiil aan dhalay baan dhunkaday
 Oo dhabtaan ku hayay
 Wax waaya badan qaadatoo
 Oo geel dhex socotaaba
 Maalintii dambaan dhuga yaroo
 Dhaadka kaga gooyay
 Goortay dhacdiidsatay oo sabraday dhigtay
 Maalintii dambey dhaadhaday oo foola dhagaxeysay
 Rafaad soo dhex maray naxdinna waa igu dheeraatay
 Deehaar la yiri oo middaa loo geeliyay
 Dhalinyaro kolkaa joogtay iyo dhool habeen jiray
 Dhurwaa iyo dhukaan iyo rag baad naga dhaxaysaa
 Haddaan xera ku dhaafo allow yaan wax kaa dheefin.

Marka geela saas ayuu u qaymo badnaa oo xitaa xilo soomaalida saas
 ugu dheer yuu nin hal keliya saa ee maray oo kadiiday, marka anigu
 raggiina gabyaaga ah ma ahi oo raggiina aftahanka ah ma ihi oo
 waxyaalahaas yaryarka ah ayaan anigu sheegay bal haddee Daahirow
 adigaan kuu dhaafay.

Daahir Afqarshe	Mahadsanid Salaadow. Bal imminkana geela hawshiisii waxaynu doonaynaa inaynu ee cajalada tan isaga buuxino oo wax kale aanan dhexgeline, raggiii kale oo dhan gacantay wada taagayaan, bal hora Dhagaweyne oo maaxday ayaan ku wareejinayaa. Bal Dhagaweynow waa ku kaa.
Dhegaweyne	Geela qiimihiisa la wada sheeg, soomaaliduna ninkii u dibadbaxoobal oo baadiyaha ku dhaqi jiray ayaa dhaqaalihiisa iyo siduu wax u taro garanaya Annagu heesta markaan waraabineyno hees baan qiimihiisa ku sheegi jirnay, qiimihiisuna ninka gacanta ku haya ayaa garta. Haddaad ari daaqaya adigoo gaajeysan ku soo baxdo oo lala joogo u hunguriyoobimeysid, oran meysid caano iiga lisa, war nafta iiga reeba oran meysid arigaa. Geela markaad ku soo baxdo, waryaare geela caano iigaga lisa ayaad oranysaa oo dadka wuu ka dhexeeyaa. Habeen haddii ay tahay iyo haddii ay maalin tahayba si xoolaha kale aad ugu hunguriyoobin ayaad ugu hunguriyoobeysaa waana qiimaha ku jira weeye, wuxuuna yiri ninkii waxaan ku jeclahay: caano ku deeqa, cag ku raacda, labadaasaan ku jeclahay buu yiri. Mid kalena wuxuu yiri saddexda wa ayaan ku jeclahay, wa'da kuruska iyo wa'da xoorka iyo wa'da beerka, saddexdaana xoolaha waan kaga jeclahay buu yiri. Ninbaa lo' iyo geel wada lahaa, lo'da markii ay jiilaal tahay aqalada ayey ku kacdaa, geelii buu fiidki maalay, wuu seexday waqtii dambuu soo kacay wuxuu maqlay naagihii oo lo'dii aqalka cuneysa ka celinaya, wuxuu yiri "Alla qaadyey marka geela la huganayo ayey aqallada ku kacdaa". Markaan liseyno ama waraabineyno ayaan ammaantiisa sheegi jirnay oo halkaa ku ammaani jirnay. Waa waxaan abaartu karin. Ninbaa geel soo qabsadayoo markaasuu yiri wuu i diiday, waxaa la yiri haadduu geel ku diido geel la'aantaa la diidaa. Waxa lagu ammaanayo waa nacfiga lagu arkay oo ragga gacanta ku haya ayaa marka nacfigiisa arko ku ammaana. Odayaasha iyo abwaanada intii ay ka sheegeen waa waxaan la dhameyn karin, haddana bal Daahirow.

Daahir Afqarshe Horta waxaa la yiri geel ammaantiis iyadoon dhamaanayn, xiidka qaar wayn xiddigoo dhacay ardo xer ah iyo xidha kuul oo yimid oo malag togay oo mar la xil dhacay, xilligii loo yimaadana caanaa laga helayaa, waxaa la yiri geelu waa dharkeynka qabato uun caano baa ka imaanaya, geelana waa iska noocaas, oo waa waxaan dabadeed isaga loo naxaynine, markii dani ku qabsataba wax baad ka helaysaa, geela saas buu xoolaha kale ugu fiican yahay, geelu waa nooc gooni ah oo aan laga sheekayn karaynin. Ninkii ahaa reer Jabuuti ee geela laga qaaday wuxuu yiri ar walaalayaal geela waa kan la qaadaye ragga hala ii liso, waa laguu lisayaa baa la yiri oo geelii baa lagu dagaalamay, raggi waa la soo majiyay oo waa lagu laayey, haddaba waakaas ee maxaad haysiin baa la yiri; "Ar walaalayaal geela markii la maalo oo dareero ragga ii yimada waa taan xigi jiraye ee ragga bal ii xiga", dagaal baa loo kaxeeyay, dagaalkiina raggi waa lagu soo laayey, waana la soo bajiyay. Bal haddaba maxaad i weydiin Soomaalidu hadday geel aragto waa tay ku dagaalami jirtaye waana caado aniga geel ma lihi Soomaali ma tiraahdo waa mamnuuc ninkii arkaaba waa inuu ku dhintaa, waa kaas oo dabadeed laba goor bey raggi ku dagaalameen waana lagu laayey geeliina waa dhicin kari waa dhicin kari waayay, "Wax kale oo hadhow nagu naanaysaa miyay jiraan?" "Haa" buu yiri, "Geela marka aan liso ee xigo isaga oo aan weli xigtin qabin waa taan idin xindhaarin jiray", buu yiri geela, geela halkaasuu ka joogaa soomaali, ragga meel ku wada dhimanayey oo geela lagu wada dilayey ama isaga wax ku dilayey waa geela qiimaha uu soomaali weyn u leeyahay waana xeer degsan haddii la waraabinayo waa leysla qabtaa, haddii lagu dagaalamayo ninkii meesha iska marayey wuu dagaalamayaa. Ama waa laguugu dilayaa ama waxbaad ku dileysaa. Sababtu waxay tahay geelaa qiimahaas gaarsiisan, rag buu u dhaxeeyaa. Waa kaa Sayid Maxamed yiri geel waa rag hooyadii, ninka haysta ha hooyo, waa waxaan lagaa lahayn, waayo markaad u timaaddo reerkii iyo carruurtii, ma suurobeyso in lagaa qadiyo geelii, aayar baa laguu lisayaayood cabbeysaa. Waa wax xoola ahoo llaahay qiime gooni ah saaray, sida loogu wada dagaalamayana sababaha weeyey. Geela dabadeed isagoo aan wanaagiisa la gaari karin bal haddana Saciid ayaan u gudbinayaa.

Saciid Odayaasha inkasta oo ay hadalkii waqtii dheer wadeen, haddana saacaddii ayaa geba gebo gaartay geela si kastaba ha ahaadee qiimahiisu waa wax la wada ogyahay, Soomaaliduna maanta sidaynu hore u wada niri, geela waxaa weeye qiimaha xoolahayna ugu horreyya ayuu ku jiraa. Aniga inta odayaashu yiraahdeen ka badan ma oran karo, haddii la yiraahdo geela halla wadana wax dhamaanaya ma aha oo maxaa yeelay dhiigaynii oo dhan baa wada ah geel, dhaqankii hore ah ka ab ayuu dhaqankayna ku fadhiyaa, marka wax dhamaanaya ma aha, ama hees ha soo galoo ama gabay ha soo galoo, ama geeraar ha soo galoo ama guurow ha soo galoo, dhinacii loo eegaba geela uun ayaa ku jira. Markaa waxaa weeye; geela qaymo aad u ballaaran ayuu leeyahay nin baa gabar doonay, waagaas gabdhaha waa loo guureeyaayoo, meelo kaleeto ayaa geeloodii badiba waa kala fog yihiin oo meel geela meesha ariga iyo lo'da ku dhaqmaayaan meel ka fog buu ku dhaqmaa. Marka reerihii arileyda ahaa buu gabar ka soo

doontay, marka gabadhii buu wuxuu rabay siduu ula hadli lahaa, hadalkiisii buu marka wuxuu ku soo yiri; waxaan hawd soo dhix maray wixii jeermai muday luug ood baan u rogay. Dhibaatada gaartay wuxuu kaga hadlayaa geelii cidlada uu kaga yimid, dhibaatada uu soo maray oo dhan geelii uu ka soo tagay ayaa kala weyn. Nin reer magaal oo mindhaa labada dhinac soo arkayna markuu faaninayey xoolaha, kuray hoostii hoog baan faday oo dhixdoodaan galoo waa ii dhimmanyahay duunyada xaggeeda haddii la yiraahdana geelii ayaa u horreeya. Innaga dhaqankeenu wuxuu ahaa geel, geelna saa ayuu qiiima dheeraad ah u leeyahay, maantana geelii sidaas ayaa loo daba joogaa, waana la wadaa lagana hari maayo oo taariikhiani waxaan u leenahay waa geel farac waxaan u leenahay meeshaan joognaba inaan geela xannaanaysano, adduunyada waxaadba mooddaa innaga mooyee meelaha kale sida geela loo dhaqdaa iska yartahay, innagu waxaynu saarnaa, caqligeenii, xoogaynii iyo dhiigaynii dhamaantood waxaynu saarnay geela, geeliina waa kaa hadda aynu si walba uga sheekaynayno dhinac walbaba marka loo eego aynu u galnay haddana sida aynu u wadno. Anigu intaa yarta ah ayaan ku sii kordhin lahaa waad mahadsan tahay.

Daahir Afqarshe Gabaygii iyo geeraarkii iyo heestii iyo maahmaahdii iyo geela amaantiisii iyo wixii laga sheegay weligoodba dhammaan maayaan, waana sii godlanayaan, qofkii Soomaaliyeed ee wax laga weydiyaaba haddaba bal maanta!